

Vort Sprogs gamle Sydgrænse.

Af Anders Bjerrum.

I.

Indledning.

Emnet er ofte blevet debatteret. De vigtigste Indlæg skyldes Tyskeren Aug. Sach (i Trebindsværket *Das Herzogtum Schleswig* 1896—1907) og Danskeren P. Lauridsen (især i nogle Afhandlinger i *Sønderjydske Aarb.* 1893). Sachs Synspunkter kan groft resumeres således: Da Anglerne, der ifl. Sach boede i Sønderjylland, var rejst bort for at underlægge sig England, efterlod de et ubeboet Land. Et Par Årlundreder senere, lidt før Vikingetiden, rykkede samtidig tre Folk ind i Sønderjylland fra Nord, Syd og Vest. Fra Nord kom de daniserede Jyder, fra Syd Saxerne og fra Vest Friserne. Kort efter de tre Sprogs Sammenstød begyndte det saxiske Sprog at trænge frem på det danske og det frisiske Sprogs Bekostning.

P. Lauridsens Opfattelse er den, at der oprindeligt kun taltes eet Sprog i Sønderjylland, nemlig Dansk. Engang i Vikingetiden indvandrede Nordfrisere til de nordfrisiske Øer og til Fastlandets Marskområde. Langt senere skete Saxernes Indvandring i Sydslesvig. Endnu på Adam af Bremens Tid, i det 11. Århundrede, dannede Sydslesvig og Nordholsten et uhyre folketomt Grænsebælte mellem Saxernes Område og Danmark. Råde fra Nord og fra Syd trængte der enkelte Kolonisateurer ind i dette Ingenmandsland og grundlagde Byer; men Saxernes Fremstød var det stærkeste; i Slutningen af det 12. Århundrede trængte de over Ejderen, de danske Forposter måtte opgives, og Linien Husum—Slesvig—Eckernförde blev som før det danske Sprogs Sydgrænse og vedblev at være det til hen i 18. Århundrede.

Så forskelligt fortolker altså to kundskabsrige Forskere det samme Materiale. Hovedårsagen ligger i Materialets specielle

Karakter. Der findes nemlig kun meget få udtrykkelige Oplysninger om Sproggrænsen i ældre Tid, og slet ingen fra Vikingetiden og Middelalderen. Man er derfor henvist til et Studium af Sydslesvigs gamle Person- og Stednavne. Både Sach og P. Lauridsen har et fortrinligt Kendskab til disse to Kilder. Men i de senere År er der under Lektor Peter Jørgensens, Dr. Kr. Halds og mit Arbejde med den kommende Udgave af Sydslesvigs Stednavne kommet en hel Del Materiale for Dagen, som kaster nyt Lys over vort Problem. Det drejer sig især om **M a r k n a v n e** fra gamle Jordebøger, Skøder, Skyld- og Panteprotokoller og lignende Arkivalier. Dette Materiale er af Betydning, fordi et Marknavn som Regel er en uvilkårlig Dannelse; hvis vi er i Stand til at afgøre i hvilket Sprog Navnets Bestanddele hører hjemme, kan vi altså slutte os til Bøndernes Omgangssprog på den Tid, det blev dannet. Størstedelen af disse omfattende Samlinger er nu blevet ordnet, således at det er let at skaffe sig Overblik over en Landsbys Marknavne; skønt den etymologiske Gennemarbejdelse først for nylig er påbegyndt, har jeg fundet det forsvarligt at fremlægge nogle foreløbige Prøver i den følgende kritiske Oversigt. Det vil formentlig være praktisk først at gennemvandre Grænseområdet Sogn for Sogn for at søge fastslået, hvad vi ved om Sprogforholdene i ældre Tid, og derefter at udvide vor snævre Synskreds mod Nord og mod Syd for til Slut at drage de nødvendige Slutninger af vore Iagttagelser.

Foreløbig gælder det altså selve Grænseområdet mellem Husum og Eckernförde. Vi begynder mod Vest og arbejder os frem mod Øst. Under Læsningen af de følgende Afsnit vil den ikke-stedkyndige kunne skaffe sig et Overblik over de topografiske Forhold ved Hjælp af Kortet.

II.

De vestlige Grænsesogne.

Det sydvestligste Herred i Danmark hedder Sønder-Gøs Herred. Nørre- og Sønder-Gøs Herred må vel fra først af

have dannet eet stort Herred. Både Sach og Lauridsen mener, som det er naturligt, at hele Herredets Befolkning engang har talt samme Sprog. Størstedelen af Nørre-Gøs Herred er i historisk Tid beboet af Frisere, og Sach forsøger derfor at gøre både Nørre- og Sønder-Gøs Herred til et oprindelig frisisk Område. P. Lauridsen mener derimod, at de ældste Beboere var Danske; og det er lykkedes ham at gøre det sandsynligt, at den danske Bosættelse i Nørre-Gøs Herred i Vikingetiden strakte sig så langt mod Vest, som den faste Gest når: Byer som Skovbøl, Hatsted, Trælstrup, Brækling, Bredsted, Horne og Bjerrum har danske Navne; oprindelig frisiske er kun Bebyggelserne i Marsken og en Del forholdsvis unge Landsbyer langs Gestranden. Vi skal nu se, om det på lignende Måde kan lade sig gøre at opfatte den gamle Befolkning i Sønder-Gøs Herred som dansk.

Navnet Gøs-Herred giver os ingen Oplysning, fordi dets Etymologi er uvis. Vi må undersøge hvert Sogn for sig.

I det sydvestligste Sogn, Mildsted, formoder de gamle Topografer enstemmigt en oprindelig frisisk Befolkning. Den ældste af dem er *Mattias Boetius*, som har skrevet et Værk om en af det 17. Århundredes Stormfloder; Værket bærer Titlen: *De cataclysmo Nordstrandico* og er fra 1623. Her står, at Friserne har enten grundlagt eller occuperet en Række Byer på Fastlandets Kyst, og der nævnes 6 Bynavne: Bredsted, Hatsted, Skovbøl, Rødemis, Mildsted og Rantrum. Med Hensyn til de tre første Byer har *Mattias Boetius*, som vi har set, fuldstændig Ret; han må her bygge på en positiv Viden om, at Folkesproget i disse tre Byer på hans Tid var Frisisk. Det ligger derfor nær at tro, at han har en tilsvarende Viden om Folkesproget i de tre sidstnævnte Byer, Rødemis, Mildsted og Rantrum, som ligger i Mildsted Sogn. Og en sådan Antagelse lader sig udmærket forene med de Personnavne, der kendes fra Tiden omkring 1500: Nogle få af dem er udpræget nedertyske (f. Ex. Fornavnet *Clawes* og Tilnavnet *Smit*), lidt flere udpræget frisiske (f. Ex. Fornavnene *Paye* og *Meyge*, og Til-

navnet *Boynck*), og mange kan være både frisiske og danske. (f. Ex. Fornavnene *Jepp*e og *Nisse* og Tilnavnene *Ketelsen* og *Jenssen*). Men fra 1512 har vi et Diplom, som gør det ganske usandsynligt, at de tre Byers Befolkning i Reformationstiden har været Frisere. Det handler om Grænsen mellem Mildsted Sogn og Koldenbüttel Sogn i det dengang frisiske Ejdersted. Denne Grænse kaldes her: „de schede . . . twüschen den veltmarken van Rantrem, Mylstede und Rademiss ens dels und den Freschen, dede int südent jegen en aver wanen anderen dels“, altså Skellet mellem de tre Byer på den ene Side og *F r i s e r n e*, som bor lige over for dem mod Syd, på den anden. Sådan vilde man ikke kunne udtrykke sig, hvis også Mildsted Sogns Beboere havde været Frisere i 1512. Men når de ikke var det, så bliver Mattias Boetius's Udsagn godt 100 År senere værdiløst. Det er muligt, at der i 1623 har boet en Del frisisktalende Familier i de tre Byer, men det er utænkeligt, at det herskende Omgangssprog har været Frisisk.

Om Forholdene i endnu ældre Tid tier de historiske Kilder helt, og vor eneste Tilflugt er Stednavnene.

Først Landsbynavnene. *Rödemis* er sandsynligvis neder-tysk, sammensat af rot „Rydning“, og et Navneord misse, der undertiden forekommer i sydslesvigske og holstenske Stednavne og betyder „Sump“ eller lignende. *Mildsted* kan være et dansk Navn på -stathæ, men det kan også være et saxisk Navn på -stede; Forleddet er nemlig et Ånavn Milde, som både kan være nordisk og vestgermansk. *Rantrum* skrives i Middelalderen *Rantem* og synes snarest frisisk ligesom *Rantum* på Sild, men k a n måske være et dansk Navn på -hem. — Foreløbig har Stednavnene altså gjort Sagen endnu mere indviklet: De tre Navne peger — hvis de overhovedet peger — i hver sin Retning.

Vi forsøger med Marknavnene. Det træffer sig så heldigt, at vi har et fortrinligt Marknavnemateriale fra den store, frugt-bare Südermarsch, der er delt mellem de tre Landsbyer. Ikke mindre end 109 Navne er overleveret i Kilder fra før 1600. En

meget stor Del af disse Navne er af tvivlsom Nationalitet, enten fordi de er etymologisk dunkle, eller fordi de er sammensat af så almindelige Gloser, at de — hvis de var opr. frisiske eller danske — ikke kunde undgå at blive oversat til Tysk (f. Ex. *im nigen lande* (1496), som kan afspejle et frisisk Nî-lond eller et dansk Nyland) — eller fordi Ordet findes både i Nordisk og i Vestgermansk, således som Forleddet i *holm wische* (1486). Sådanne tvivlsomme Navne bør man altid udskyde ved den Slags Operationer; så får man som Regel en let håndterlig Rest tilbage af Navne, som skulde være sikre. Af dem er i dette Tilfælde langt de fleste nedertyske, f. Ex. *vp Gosehamme* (1543; nedertysk *gôs* „Gås“ + *hamm*, der forekommer meget ofte i holstenske Stednavne i Betydningen „indhegnet Areal“) og *de olde legelicheit* (1525; det nedertyske Ord *legelicheit* betyder ikke „Lejlighed“, men „Beliggenhed“, vistnok især „gunstig Beliggenhed“). Nogle er frisiske, f. Ex. *Adebull* (1494) og *Haickenbul* (1486; af frisiske Personnavne + det vist fra Dansk lånte Efterled *-bøl*). Og endelig er der — åbenbart for at gøre Forvirringen fuldkommen — nogle få danske Navne, f. Ex. *Mosæ* (1352, nu udtalt *de Maas*), *up dem Bohle* (1490, nu udtalt *de Bool*; det er Navneordet *Bol*, som undertiden betegner et Areal af en bestemt Størrelse og Bonitet) og *in der Odde* (1593).

Vi prøver på en ny Måde og spørger, hvilke Navne der er de ældste. Det viser sig, når vi kortlægger de Navne, hvis Beliggenhed vi kender, at dette Spørgsmål lader sig besvare med temmelig stor Sikkerhed. De sikre frisiske Navne ligger især nede mod Sydvest. Her lå i Middelalderen en nu forsvundet Værftbebyggelse, altså Gårde, der var beskyttede mod Stormfloder ved at ligge på kunstige Forhøjninger. Disse forsvundne Gårdes Navne er bevarede til Nutiden som frisiske Marknavne. Gårdenes Beboere har altså været Frisere. De sikkert tyske Navn og alle de usikre Navne ligger spredt over hele Området. De sikkert danske Navne ligger derimod en bred Stribe langs Gestranden ud for Mildsted Bys og

de tilstødende Dele af de to Nabobyers Gest. Heraf tør vi slutte, at de danske Navne er ældst, opstået før Inddigningen på en Tid, da kun den nærmest ved Gesten liggende Del af Marsken spillede en Rolle for Beboerne. Da disse Beboere altså talte Dansk, må vi anse Mildsted og måske også Rantrum for danske Landsbynavne.

Südermarsch blev inddiget i 15. Århunderede; derved blev Arealerne længere mod Syd tilgængelige, og de fik nedertyske Navne. På den Tid var der altså sket et Sprogskifte; i al Fald var Bøndernes Omgangssprog nu Nedertysk; om Hjemmesproget giver Marknavnene jo ingen Oplysninger.

Men Overgangen til nedertysk Omgangssprog må være sket endnu tidligere. Det første nedertyske Navn, nemlig *Andel*, nævnes allerede 1268; de næste er *Hunneham* og *Nordwisch* i Slesvigbispens Jordebog fra 1436. Heraf kan vi se, at vort Sprog var begyndt at vige allerede i Valdemarernes Tid. Det er et afgørende Argument mod P. Lauridsens Mening, at Saxerne først overskred Ejderen i Slutningen af 12. Århundrede.

Efter Sprogskiftet må *Rödemis* være opstået. Byen nævnes første Gang 1406. Ved at antage, at den er opstået på Mildsted Bys Jorder, kan vi forklare to ellers uforligelige Fakta, nemlig Byens tyske Navn og det danske Marknavn *uff de lundt* (1675) på *Rödemis* Gest; dette Navn kan uden Vanskelighed anses for ældre end Landsbyen *Rödemis*; på Mildsted Gest har vi tilsvarende Navne, f. Ex. *gammellandt* (1601), *Handerß Lund* (1490) og *wang* (1490).

Man kunde opfatte Grundlæggelsen af den nye Landsby som et Bevis på, at Sprogskiftet står i Forbindelse med nedertysk Indvandring; men Personnavnene fra Reformationstiden taler, som vi har set, imod en sådan Antagelse.

Husumer et dansk Landsbynavn. Ved Købstadens Opståen deltes den gamle Landsby i to, Nordhusum og Osterhusum. På disse to Byers Jorder findes der danske Marknavne,

f. Ex. *de Odde* (1587), *de toffte* (1574), *Nordtschouwe* (1613). Købstaden opstod ca. 1400. Dens Marknavne og Gadenavne er alle tyske. Borgerne har åbenbart været tysktalende fra Starten.

Den østligste Landsby i Mildsted Sogn, Oldersbek, har flere danske Marknavne end de øvrige Byer. Her har det danske Sprog holdt sig længere end i den vestlige Del. Noget lignende gælder Nabosognet mod Øst, *Ostenfeld*, der ligger ved Trenen, overfor Hollingsted. H. N. A. Jensen siger i sit fortrinlige Værk *Versuch einer kirchlichen Statistik* fra 1840'erne, at Beboerne i Hollingsted kalder *Ostenfeld Sogn* „die Dänenseite — während doch im Kirchspiel *Ostenfeld* vor undenklichen Zeiten das Plattdeutsche herrschend war“. Dette stemmer overordentlig godt med, hvad vi kan slutte af Navnene. Landsbynavnene er danske, 1548 er de fleste Personnavne danske, og det vrimler med danske Marknavne, fra den sydligste By f. Ex. *Goosmark*, *Nordschau*, *Wangen*, *Westerkier*. Tyske Navne, der ikke kan være oversatte danske Navne, træffes sjældent og sent. Et af de ældste er *Barn Brock* fra 1776. Sach mener, at Sprogskiftet var nogenlunde gennemført i Sognet før 1500. Her gætter han mindst 2 Århundreder forkert.

Syd for Mildsted og *Ostenfeld* Sogne ligger *Svavsted Sogn*, det sydligste i Gøs-Herrederne. Sach formoder en oprindelig frisisk Befolkning. P. Lauridsen tør ikke antage en ældre dansk Befolkning, men redder Herredets oprindelige Danskhed ved at kalde Sognet et sent bebygget Skovland. Denne Udvej er imidlertid ubrugelig, for Sognets ældste By, *Svavsted*, maa være meget gammel, hvad enten Navnet er dansk eller nedertysk, og det samme gælder måske *Ramstedt*. De danske Navne på -stathæ anses for at være ældre end Vikingetiden, og de tyske af Typen Personnavn + -stede hører til det ældste Stednavnelag i Holsten. *Svavsted* skrives 1326 *Swauestath* og er lettere at opfatte som dansk end som tysk. *Ramstedt* snarere omvendt, men da Forleddet måske ikke er

et Personnavn, kan Navnet være yngre. Den nordøstligste By, Hollbüllhusen, hedder på Nedertysk *Hollbüllhuus* og har sandsynligvis et dansk Navn. Alle de øvrige Landsbynavne, *Fresendelf*, *Süderhöft*, *Hude* og *Wisch*, er tyske, men unge, de nævnes alle for første Gang i 1436. De allerfleste Marknavne er tyske, f. Ex. fra 1436 *Santhorst*, *Papenlant*, *Lintlo*. De 4—5 Navne, som Sach anser for frisiske, er tvivlsomme. Nogle få Navne er sandsynligvis danske; de sikreste er: *Wangeholm* (1436), *Rammstetter Maas* (1746) og *Fruh Wang* (1746). Også nogle Personnavne fra Middelalderens Slutning er danske, deriblandt Fornavnene *Knut* og *Swen*. — Det er altså virkelig muligt, at Svavsted er en oprindelig dansk Landsby. Og denne Mulighed bør vælges, fordi det er sandsynligt, at alle Herredets Beboere fra først af har talt samme Sprog.

Syd for Herredet ligger Landskabet *Stapelholm*, hvor der ikke findes danske Spor af nogen Art.

III.

De østlige Grænsesogne.

Vi går så over til det sydøstligste Herred, Arns Herred. Længst mod Vest ligger *Hollingsted Sogn*; men heraf hørte kun de to nordligste Landsbyer til Arns Herred, nemlig *Hollingsted* og *Ellingsted*. Begge Navne er sandsynligvis danske. Uden for Herredet lå *Dörpstedt*, *Börm* og *Bünge*; her er både Landsbynavne og Marknavne tyske. Herredsgrænsen synes altså at falde nøje sammen med Sproggrænsen her, hvor den går tværs gennem et Sogn.

Hollingsted og *Ellingsted* har sandsynligvis meget tidligt fået nedertysk Omgangssprog. *Hollingsted* har vist kun eet sandsynligt dansk Naturnavn, nemlig *Spangebeck* (1652; af Subst. Spang „Gangbræt eller smal Bro“); *Ellingsted* har et Par Stykker, bl. a. *Warlunds-Berg* (1734; det midterste Led er Lund). Alle de øvrige Navne er tvivlsomme eller tyske. De tidligst overleverede nedertyske Navne er: *Haggen Wische* 1619;

tysk Ejefald af Personnavnet Hagge + nedertysk Wisch „Eng“), *in de wärde* (1640; Flertal af nedertysk wurt „Toft“; Ordet Toft forekommer ikke i Hollingsted Sogn) og *Kahrenwohldt* (1648; Efterleddet er nedertysk wolt „Skov“). Da vi fra dette Sogn ikke har nær så gammelt et Materiale som fra Südermarsch, kan de nedertyske Navne været væsentlig ældre end 1619. Jeg vil gætte på, at Omgangssproget i Hollingsted og Ellingsted er blevet Nedertysk allerede i Middelalderen.

Længere mod Øst ligger de to sydligste Byer i Michælis Landsogn, Husby og Skovby. Om disse Byers Befolkning siger en Indsender i Kieler Blätter 1799, at den er en Blanding af begge Nationaliteter. Men denne Indsender har desværre forvirret Sagen ved at sammenblende Sproget med Husbygning, Klædedragt og andre etnografiske Karakteristika — han er i denne Henseende en Forgænger til den danske Grænselæres Forfatter Claus Eskildsen — og hans Oplysning behøver derfor ikke at betyde, at Folk taler Dansk, den kan betyde, at de f. Ex. går med Træsko. En fuldt pålidelig Oplysning finder vi derimod i det store Manuskript om Slesvig Bys Topografi, som er forfattet af den lærde Slesviger Ulrik Petersen, der døde 1735. Her står at læse, at det danske Sprog begynder straks indenfor den store Vold Dannevirke i Skovby og Husby.

Nu er der det mærkelige, at denne Oplysning fra ca. 1730 synes at stå i eklatant Modstrid med Marknavnene i de to Byer. I Husby findes der næppe et eneste sikkert dansk Navn, i Skovby har vi ikke helt få, f. Ex. *Tofft-Acker* (1730), Skovnavnet *Bretschau* (1712) og Højnavnene *Dronningshuie* (1580) og *Dinghuy (-Acker)* (1768; Forleddet er danske Ting oversat til Tysk; her var Arns Herreds Tingsted). Men begge Byer har allerede i de ældste Kilder talrige tyske Marknavne, f. Ex. *Schirbrock* (1626; Tillægsordet schir „skær, ren“ og brök, der vist betyder „lavt kratbevokset Areal“), *Froyen Brock* (1629; Forleddet er vistnok højtysk Freude; altså et naturlyrisk Navn, „Frydenlund“), *Hüsbuyer Schor* (1666; af nedertysk schaar, et meget almindeligt nedertysk Stednavneled, der svarer til høj-

tysk Scharte og betyder „Skår, Kløft“) og *Haggensoll* (1672: Ejefald af Personnavnet Hagge + nedertysk soll, der betyder „Dam, Pyt“). Disse Marknavne behøver nu ikke at være meget ældre end ca. 1600; de er nemlig allesammen letforståelige og meget banale og optræder i Snesevis i Nabobyerne mod Syd. Men en Modsigelse synes jo at være til Stede: ca. 1600 findes der tyske Marknavne, og ca. 1730 tales der endnu Dansk.

Denne tilsyneladende Modsigelse ophæves imidlertid, når vi erindrer os, hvordan Sprogskiftet i Mellemslesvig plejer at forløbe: Det tyske Sprog trænger først ind som Gårdmændenes Omgangssprog og først senere som Kvindernes Omgangssprog og som Familiernes Hjemmesprog. Det er måske det sidste, Ulrik Petersen har tænkt på, og det er afgjort det første, Marknavnene oplyser os om. Det er slet ikke utænkeligt, at Sprogskiftet har været halvandet eller to Århundreder eller mere.

I 1542 synes de fleste Personnavne at være danske, men der findes dog ikke så få tyske, f. Ex. *Jurgen Reymer* og *Hans Ratke*. Det er muligt, at et Skifte i Bøndernes Omgangssprog kan være foranlediget ved tysktalende Bønders Tilflytning.

Navnet *Slesvig* nævnes allerede i 9. Århundrede. Efter de tyske Arkæologers Mening er den nuværende Købstad opstået ca. 1100. Hvis det er rigtigt, må Navnet oprindeligt have været knyttet til den gamle By inden for Halvkredsvolden Syd for Slien, som ophørte at eksistere på den samme Tid. Denne gamle By havde også et andet Navn, nemlig *Hedeby*, der jo bl. a. findes på to Runestene. Også dette Navn blev overført på den nye By Nord for Slien; Henrik Rantzau fortæller i 1597, at Bønderne i Slesvigs Omegn kaldte Byen Hedeby. Når en By har to Navne, hidrører de som bekendt ofte fra to forskellige Nationer; f. Ex. kaldes Åbo på Finsk Turku og Reval på Estisk Tallinn. Hvis dette også er Tilfældet her, må Hedeby være det danske Navn; Slesvig kan være et vestgermansk Navn givet af frisiske eller frankiske Købmænd;

Efterleddet kan nemlig sammenstilles med det wik, som vi har i Bardowik, Brunswik og andre Navne på Købstæder der opstod samtidig med Slesvig-Hedeby. Det er lånt fra latinsk vicus og betyder vel netop „Købstad“. Forleddet er Fjordnavnet Sli.

Omgangssproget i Byen Nord for Slien må oprindeligt have været Dansk. I Byens latinske Stadsret fra ca. 1300 oversættes som bekendt et Par Gange latinske Gloser til Dansk; Meningen „Med Tønder og Fyrstål“ udtrykkes således: cum ferro quoque igneo et cauterio, hoc est *tunder et ældiaarn*. — Også de ældste kendte Gadenavne er danske, f. Eks. *Bekkegatø* (1452) og *Fiskergatø* (1445). Et af dem har en karakteristisk Historie: 1352 skrives *Torrighade* (altså Torvegade); da Navnet skulde oversættes til Nedertysk, var man i Tvivl om Oversættelsen: 1566 skrives i samme Kilde både *In der Torff Straten* og *in der Markett Straten*; denne Vaklen fortsættes i den højtytske Periode: 1621 *in der Torfstraßenn*, 1730 *Marcktgasse*; nu er det officielle Navn *Marktstrasse*, men på Nedertysk siger man *de törfstråt* (altså Tørvegade). — En Kirke hedder *zunte drotten, suncte drochten* (1430); Sanct-Drottens-Kirker findes også i Viborg og Lund. — 1291 nævnes *Frisewircki* og *Angelbowircki* som Dele af Byvolden; også disse Navne er danske. — Danske er også en hel Del Marknavne. Exx.: *Stubbø* (1196, 1321), *klapschow* (1550; Forleddet er uvist, men Efterleddet er dansk Skov), *Ohrwadt* (1550; Omlyden er ikke betegnet, 1709 skrives Öhrwatt; gammeldansk ør „Grus, Småsten“ + wath „Vadested“) og *Hesterberg*, som jo ellers ser tysk ud, idet Forleddet minder om nedertysk heester „Risbusk“; Skriveformerne med r går tilbage til 16. Århundrede, men bagom dem har vi *Hesteberg* (1426) *mons equinus* (1517), *Hesterberch* (1554), *vp dem groten Hestebarge* (1559). Forleddet er altså det danske Navneord Hest.

Hvornår det herskende Omgangssprog i Slesvig blev Nedertysk, ved vi ikke, men det er formodentlig sket allerede i 15. Århundrede. 1480 nævnes for første Gang et nedertysk

Gadenavn, som ikke godt kan være oversat fra Dansk, nemlig *Fuletwit*. Det er et meget banalt Navn, som findes i flere nordtyske Byer, bl. a. i Hamborg. Det er sammensat af ful „rådden“ og twit „Indsnævring“ og betyder altså det samme som Faulegasse og Skidenstræde.

Hvor længe Dansk holdt sig som Hjemmesprog, er ganske uvist. Ulrik Petersen taler om danskkyndige Borgere i Byens nordligste Kvarterer, men det drejer sig vel snarest om tilflyttede Angelboer. Sach mener, at Dansk forsvandt ca. 1400, C. F. Allen, at det holdt sig til langt ind i det 18. Aarhundrede. Vi ved nemlig intet.

Så kommer vi til det sydligste Sogn i Arns Herred, det store *H a d d e b y* Sogn. Her findes både danske og tyske Landsbynavne, de danske er de fleste og de ældste. Sognenavnet *Haddeby* er dansk lige som *Hedeby*. De to Navne bør ikke sammenblandes. *Haddeby* skrives 1285 *Haddebooth* og er sammensat af Mandsnavnet *Haddi* og Navneordet *Bod*. *Hedeby* skrives jo på *Hedebysten*en *haiþa* × *bu*, hvilket bør udtales *Hæiðabý*. Tyskerne siger *Haithabu*, måske for at lette Sammenblandingen. Alle tyske Arkæologer og hele den belæste stedlige Befolkning tror, at *Haddeby* er det gamle *Hedeby*. Da jeg optegnede Stednavnene dernede, udtalte en af mine Meddelere Sognenavnet som *Haddeby*; nu skulde gammelt dd på rigtigt *Nedertysk* helst give r, så det burde hedde *Harby*; derfor forsøgte jeg at lirke den rigtige Udtale ud af ham ved at spørge, om de gamle også havde sagt *Haddeby*, og så svarede han: Ja, de gans ohlen de sä *Haithabu*. — Danske Navne er endvidere: *Busdorf* (samme Navn som *Bustrup* i *Salling*; i *Overlø Sogn* ved *Flensborg* traf jeg en gammel Mand, der fortalte mig, at i hans Barndom boede der i Sognet en gammel Mand, hvis Slægt stammede fra *Busdorf*, og som gik under Øgenavnet æ *Bostrop*), *Cyby*, *Steksoig* og *Borgvedel*; sandsynligvis også *Vedelspang*, *Selk* (hvis Efterled vistnok oprindelig er *Vig*), *Fahrdorf*, *Lottorf* og *Geltorf* (der svarer til de nørrejske Navne

Farup, Lottrup og Gellerup). I alle disse Byer findes en Del sikre danske Marknavne som *Brandmaas*, *Lund*, *Maas*, *Wulfskjer* og *Toft*. *Büstedt* (1705) lidt Vest for Haddeby Kirke er måske det Sted, hvor det gamle Haddeboth har ligget. Nu er Haddeby kun Navn på Kirken og Kroen.

Usikre Navne er *Jagel* og *Gross* og *Klein Dannewerk*. Dannevirkevoldens Navn er dansk; men Landsbyerne Gr. og Kl. Dannewerk er yngre end Volden, som danner Skel mellem deres Jorder. Det kan være en tysktalende Befolkning der har givet Landsbyerne Navn efter Volden. Ingen af dem har sikre danske Marknavne.

Sikre tyske Navne er *Kurburg*, opr. et Schäferi, *Altmühlen*, der kiler sig ind i Selk Bymark, *Loopstedt*, en ung Bebyggelse på Fahrdorf Mark, og *Esperehm*, som oprindelig er et Marknavn på Gyby Mark, alle meget små og unge Bebyggelser.

Sognets Personnavne fra Reformationstiden er for største Delen tyske. Det kunde tyde på, at Sproskiftet var begyndt allerede i Middelalderen. I samme Retning peger en Række sikkert tyske Marknavne, som er talrige også i de danske Byer og allerede optræder i de ældste Kilder, i 16. Århundrede. F. Ex. har de fleste berømte Steder tyske Navne. Pladsen inden for Halvkredsvolden kaldes allerede i 16. Århundrede *Oldenburg*. En Del af Forbindelsesvolden ved Busdorf hedder *Resendam* i Begyndelsen af 17. Århundrede. Voldåbningen ved Kurburg kaldes i 16. Århundrede *Kalegat* og *Kolgat*; den vexlende Skrivning viser, at Vokalen er langt å, og hverken o eller a; Forledet er altså nedertysk Kaal „Kul“, og Navnet betyder „Kulhullet“. Danske Historikere skriver i Reglen *Karlegat*, men det afgørende r savner Hjemmel i Kilderne. Den slesvigske Historiker *Tratziger* oplyser i 16. Århundrede, at Bønderne fra *Hollingsted* og *Ellingsted* kører denne Vej med Kul til Slesvig, og allerede han har givet den rigtige Tolkning: „*Kalegat quasi porta carbonum*“. Endnu en national Illusion må jeg til min Beklagelse mistænkeliggøre. Den Høj, ved hvis Fod man

fandt Bustrup-Stenen, som jo er rejst over Kong Svends Hirdmand Skarde, hedder ifølge Sach *Scharburg*. Sach anser det for muligt og la Cour for sikkert, at Forleddet er den dødes Navn. I 1888 udgravedes Højen, og man fandt Spor af et Lig fra omkring År 1000, altså omtrent samtidigt med Runestenen, og altså måske Skardes Lig. Men der er det ærgerlige, at Navnet Scharburg kun kendes fra Sachs Oplysning og ikke fra ældre Kilder. Og nu har det desværre vist sig, at et Areal, som i 1797 kaldes *Schoor*, må have ligget umiddelbart ved Højen; dette Schoor er det velkendte nedertyske Schaar, der betyder „Skår, Kløft“. En energisk Udspørger kan let få Folk til at sige Schaarburg om Bjærget ved Schaar.

Arns Herreds gamle Grænse mod Sydøst kender vi ikke, fordi Johannesklostrets Besiddelser hernede dannede et Birk. Det er derfor muligt, at også en Del af K o s e l Sogn har hørt til Herredet. Hele Sognet var oprindeligt dansktalende. Koselhed i ældre Tid *Koslev*, og også de øvrige Landsbynavne er danske. De sydligste hedder *Fleckeby*, *Göteby* og *Hummelfeld* (tidligere *Hummelmark*), og der findes enkelte danske Marknavne, f. Ex. *Ketelsmaas* (1778), og *Eschelswroh* (1708); derimod ikke *Appeljord*, som både Lauridsen og Sach anser for dansk; det skrives i 1704 Appel Johrt og er sammensat af nedertysk appel „Æble“ og jaart, der forekommer temmelig hyppig i nedertyske Stednavne og er identisk med middelnedertysk gerde og engelsk yard; det betegner et Landmål af uvis Størrelse.

Uden for Herreddsinddelingen lå S v a n s, hvor der taltes Dansk endnu midt i 17. Århundrede. Danckwert siger i 1652, at Indbyggerne benytter dansk og saxisk Sprog. Ulrik Petersen nævner kun Tysk.

I det sydligste Sogn i Svans lå der en Borg, som i Valdemars Jordebog kaldes *ykærneburgh*. Den må være meget gammel, da Kirkebyen *Borreby* har Navn efter den. Navnet er sandsynligvis dansk; ykærn må være Dyrenavnet Egern. Syd for Borgen opstod Købstaden *Eckernförde*, der allerede

nævnes 1197. Købstadnavnet er tysk; förde er nemlig en Afledning til middelnedertysk vört „Vadested“; det findes oftere, f. Ex. i Königsförde ved Ejderens øvre Løb. Der findes ganske vist et højtysk Navneord die Förde, som kun bruges om de nordslesvigske Fjorde og vist først dukker op i 19. Århundrede; men dette Ord er måske netop opstået ved en Misforståelse af Købstadnavnet. Den samme Misforståelse ligger til Grund for den uheldige Oversættelse Egernfjord.

IV.

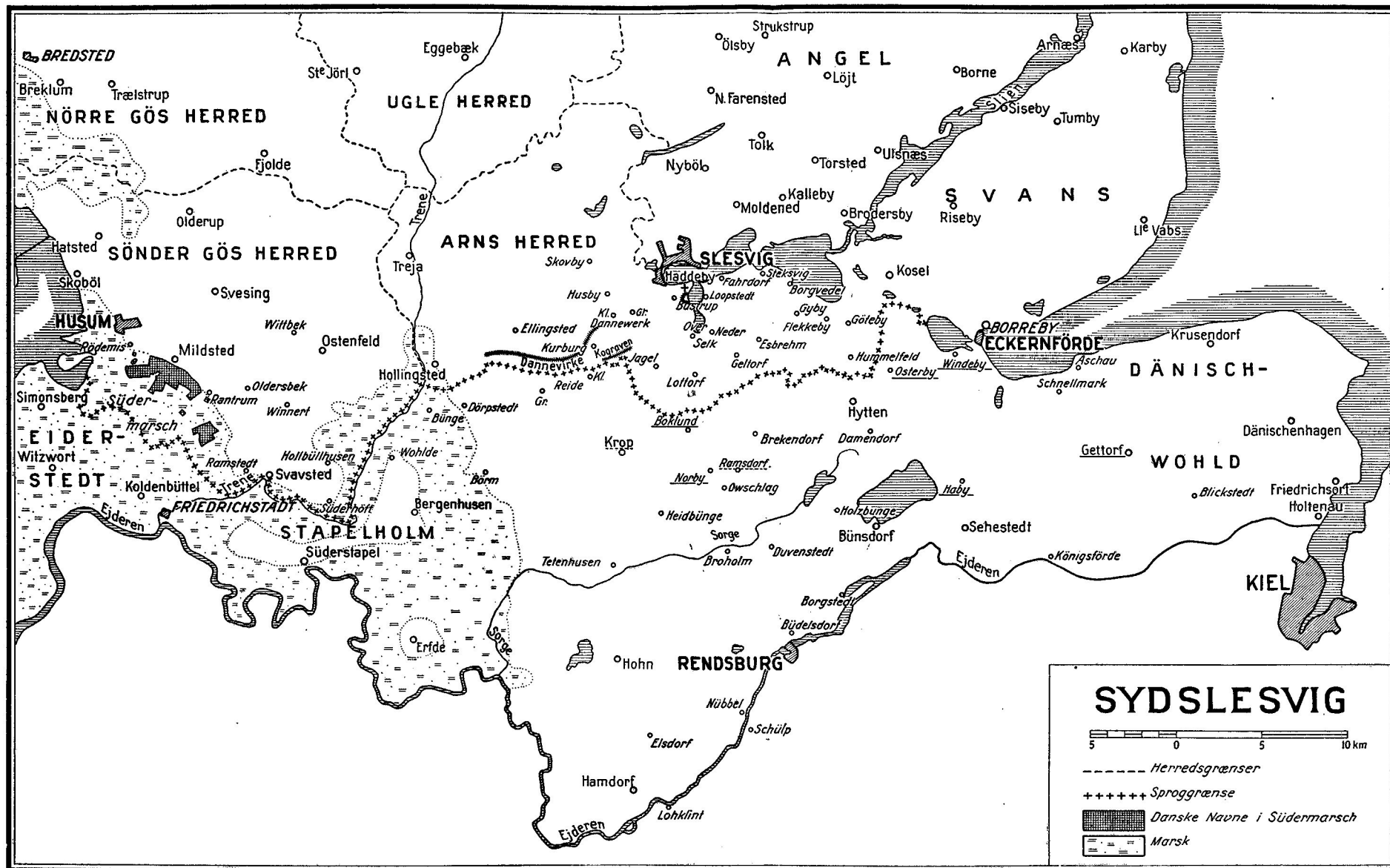
Bosættelsen Nord og Syd for Sproggrænsen.

Hermed har vi tegnet Sydgrænsen for den kompakte danske Bebyggelse. Vi har set, at når Halvøen Svans undtages, nåede den danske Herredsinddeling nøjagtig så langt mod Syd som til denne Linie. Bebyggelsen N o r d for Linien er langt ældre end antaget af Aug. Sach. Sønderjylland har nemlig stort set de samme gamle Stednavnetyper som den øvrige Del af Danmark, altså Navne på -ing, -um, -lev osv.; disse Stednavne lader sig ikke forene med Sachs Hypotese, at Anglerne kom fra Sønderjylland, og at Sønderjylland var folketomt et Par Århundreder efter deres Bortrejse. Heller ikke den anden af Sachs Yndlingshypoteser, nemlig at der har boet vestgermanske Stammer i Jylland, har ladet sig bevise eller sandsynliggøre. Den stammer som bekendt fra danske Historikeres mislykkede Forsøg på at forklare visse jyske Dialektejendommeligheder; Forklaringen, der var blevet accepteret af Jacob Grimm, blev gentaget af Sach, skønt Lyngby en Menneskealder tidligere havde bevist, at de jyske Dialekter kun kan udledes af Gammeldansk og ikke af noget vestgermansk Oldsprog. Derfor savner Hypotesen om de daniserede Jyder ethvert Grundlag.

S y d for de danske Herreder og Svans findes der nogle få sikre og et Par tvivlsomme danske Navne. De sikre er:

Windeby (af Folkenavnet *Vender*), *Osterby*, *Haby* (1466 *Haghebu*; Forleddet er altså Mandsnavnet *Haki*), *Norby*, *Boklund* og *Gettorf*; Forleddet i det sidstnævnte Navn kan jo ikke være et tysk Personnavn i Ejefald, da et stærktbøjet Navn skulde ende på *-s* og et svagtbøjet på *-en*; og der kan heller ikke findes noget netertysk Fællesnavn, som kan tænkes at være Forled. Aug. Sach er klar over Vanskeligheden, men anvender den yndede Manøvre at gøre det, der skulde bevises, til Ræsonnementets Udgangspunkt: „Die deutsche Gründung ist unzweifelhaft, aber die Benennung bleibt dunkel“. Den er ikke det mindste dunkel, hvis vi betragter den som et dansk *Gætæthorp* sammensat med det Mandsnavn *Gæt*, som vi har i 6—7 andre *Gettrup*'er. — Usikre er *Kropp* og *Ramsdorf*. — I de her nævnte Byer findes ikke et eneste sikkert dansk Marknavn eller Personnavn. Sprogskiftet synes her at være sket endnu tidligere end i *Mildsted* og *Svavsted Sogne*.

Danske Historikere og endog enkelte Filologer har villet finde danske Spor i en Række andre Stednavne, til Dels endnu længere mod Syd. Vi skal diskutere de vigtigste. Lige Syd for *Eckernförde Fjord* ligger to små og unge Bebyggelser, der hedder *Schnellmark* og *Aschau*. Det første nævnes 1642 i Formen *Schnellenmark* som Navn på en Skov. Det danske Ord *Mark* betyder jo ikke Skov, men det tilsvarende tyske Ord forekommer nogle få Gange som Efterled i Skovnavne; og Sach har med Rette sammenstillet Navnet med det holstenske Skovnavn *snellemarket* (1385). *Aschau* har man villet opfatte som et dansk Askov; men Navnet skrives i 1554 *tor Asschou* og da Bebyggelsen ligger ved en Bæk, må Efterleddet være nedertysk owe „en Å“. — *Owschlag* nævnes ikke før 1540 og skrives da *Owsblacht*. Forleddet må være nedertysk owe, og Efterleddet nedertysk *slach* „Slag“, der forekommer oftere i Stednavne. Det har jo næsten været en national Trossætning, at *Owschag* er et oprindeligt dansk Okslev; dens eneste Holdpunkt er en formentlig Parallel fra *Esgrus Sogn* i *Nordangel*, nemlig *Tolslev*, der i allernyeste Tid er blevet forvandsket til

Oversigtskort over Grænsområder med Angivelse af Sprogrænsens omtrentlige Forløb i Begyndelsen af Vikingetiden. Mod Vest er Sydgrænsen for Sønder-Gøs og Arns Herreder indtegnet som Sprogrænse; længst mod Øst, hvor Bebyggelsen hovedsagelig tilhører Vikingetiden, er Kosel Sogns Sydgrænse valgt, fordi der Syd, men ikke Nord for denne Grænse findes tyske Landsbynavne; den nordligste tyske -dorp-By er Kochendorf lige Vest for Windeby Nor. De sikre danske Landsbynavne Syd for denne Grænse er understreget med en ubrudt Linie, de usikre med en brudt Linie.

Tollschlag. Vi må opgive denne Illusion, fordi Owschlag i Modsætning til Tollschlag aldrig ender på -lev i de gamle Kilder. Hvis det havde været et oprindeligt Okslev, vilde Sprogskriftet forøvrigt være sket så tidlig henede, at ks umulig kunde have fået Tid til at blive til ws. — *Broholm* lidt længere mod Syd ligger ved en Å og skulde synes et fuldstændig sikkert Exempel på dansk Bosættelse, idet Ordet Bro ikke findes i de vestgermanske Sprog. Men Bebyggelsen blev til i 1760'erne; de første Beboere var højtyske Kolonister fra Pfalz, og Navnet opstod ved Opkaldelse efter et Medlem af Kolonisationsudvalget. — *Nübbel* skrives 1429 Nubile og er ikke noget dansk Nybøli, men snarere et saxisk Nubbila, som kan være en -ila-Afledning til det hnubb-, der bl. a. kan betyde „Forhøjning“. — *Elsdorf* er et saxisk Elersdorp. — *Lo-klint* og *Schülp* ligger i Holsten. Både Lo og Klint forekommer i holstenske Stednavne. Schülp findes også i Ditmarschen, så Navnet er vel snarest tysk, selv om det må indrømmes, at Benævnelsen er dunkel.

De danske Landsbynavne Syd for de danske Herreder og Svans er Vidnesbyrd om, at danske Kolonistorer i Vikingetiden bosatte sig i det ubeboede Skovområde, hvis østlige Del på Dansk hed *Jarnwith* og på Tysk *Isarnhō*. På samme Tid begyndte vistnok den saxiske Kolonisation sydfra. P. Lauridsen har ikke Ret i, at Saxerne først nåede over Ejderen i Slutningen af 12. Århundrede.

Navnet *Duvenstedt* kan umuligt være så ungt. Det har et Personnavn som Forled og -stede som Efterled og hører altså til det allerældste Lag af saxiske Stednavne Nord for Elben. Disse Navne forekommer ikke i det tidligere vendiske Østholsten, hvor Kolonisationen indlededes i Begyndelsen af 12. Århundrede. De er aldrig sammensatte med Helgennavne eller andre kristne Personnavne og må altså være temmelig gamle. Derimod er de Landsbynavne på -stedt, som indeholder Fællesnavne, af uvis Alder; det gælder *Borgstedt*, *Sehestedt*, *Blickstedt*, *Dörpstedt* og også *Ramstedt*, hvis dette Navn

er tysk. Duvenstedt ligger helt nede mod Syd midt i Landet, hvor det slutter sig til de holstenske -stede-Navne; det nærmeste er Jevenstedt en Mils Vej Syd for Rendsborg. Også en Del andre Navne helt nede mod Syd gør et gammelt Indtryk; det gælder *Hohn* og nogle af Navnene på *-dorp*. Længere mod Nord og Øst har vi gennemgående helt unge Landsbynavne, f. Ex. *Bünge, Holzbünge, Heidbünge, Tetenhusen, Bergenhusen, Gross- og Klein Reide, Hütten* og de fleste Navne i Dänischwohld.

Så sent som ca. 1190 skal Esbern Snare ifølge et Skrift fra ca. 1200 om Danskeres Deltagelse i Korstogene have omtalt Grænseområdet mellem Vagrien, Holsten og Danmark som en stor Ødemark („uastam solitudinem, que coniungit Sclauiam, Holsatiam et Daciam“). Men allerede på den Tid blev Eckernförde grundlagt, og kort efter må Sprogkampen være begyndt ovre i de sydligste danske Sogne mod Vest.

V.

Slutning.

Til Slut skal vi drage de vigtigste Konklusioner af det Materiale, som er fremlagt og kritisk vurderet i de foregående Afsnit. Det nye Marknavnestof har givet vore Overvejelser om det danske Sprogs gamle Sydgrænse en fastere Basis, end de havde for 50 År siden. Det har bekræftet en af P. Lauridsens Hovedteser: at de to sydligste Herreders Sydgrænse falder sammen med vort Sprogs Sydgrænse i Begyndelsen af Vikingetiden. Men det har desuden givet os Mulighed for at skønne over Tidspunktet for Sprogskiftet i de sydligste danske Sogne. Dette Spørgsmål står nu for os i et nyt og overraskende Lys: Uventet tidlig finder vi i disse Grænse-sogne nedertyske Marknavne, der ikke kan være oversat fra Dansk. Hvad disse Navne fortæller os, er ikke, at Sprogskiftet var fuldbyrdet på det pågældende Tidspunkt, men at det var indledet, ved at Bønderne var begyndt at tale Nedertysk med

hverandre. Også lidt længere mod Nord træffer vi hist og her sådanne Marknavne overraskende tidlig, nemlig i Slutningen af 18. Århundrede; allerede på den Tid må Sprogskiftet være indledet i enkelte Byer i det sydlige Mellemslesvig.

Danske Historikere har siden Nationalliberalismens Dage været tilbøjelige til at opfatte Sprogskiftet som en Foreteelse, der hovedsagelig hører det 19. Århundrede til og fortrinsvis er fremkaldt ved en uforstandig dansk Sprogpolitik. Denne Opfattelse bør revideres, fordi den er usand og farlig. Den imødekommer vor altformenneskelige Tilbøjelighed til Overvurdering af vor egen Styrke og Undervurdering af Modstanderens. Den her fremlagte Undersøgelse viser, at C. F. Allens tyske Antagonist, Aug. Sach, har vurderet Styrkeforholdet væsentlig rigtigere: Fra det Øjeblik, da det danske og det nedertyske Sprog var blevet umiddelbare Naboer, er Nedertysk trængt frem på vort Sprogs Bekostning, først ved tysk Indvandring, senere ofte uden Tilflytning af Tyskere. I Løbet af Middelalderen vandt Nedertysk Indpas i de store Sogne Mildsted og Svavsted, Hollingsted og Haddeby; to nedertyske Købstæder blev grundlagt, først Eckernförde, så Husum, og i den store danske Købstad Slesvig blev Nedertysk det herskende Omgangssprog. I 16., 17. og 18. Århundrede fulgte så Sprogskiftet bl a. i Ostenfeld Sogn, den sydlige Del af Michaelis Landsohn, hele Halvøen Svans og Flensborg Købstad.

Det Areal, det tyske Sprog erobrede i disse Århundreder, er af beskeden Størrelse. Dette stemmer godt overens med, at Sprogskiftet på hvert enkelt Sted synes at have været en meget langvarig Proces; Exemplet fra Husby og Skovby viser, at det kunde tage halvandet eller to Århundreder; i 19. Århundrede, da Størstedelen af Angel og en stor Del af Midtslesvig gik tabt, varede Processen næppe mere end et Århundrede på hvert enkelt Sted.

Der kan altså gives Beviser for, at Sprogskiftets Tempo har været forskelligt i de forskellige Perioder. Men der kan ikke — og det er det væsentlige — påvises nogen Periode, hvor

Sprogskiftet har været standset. Det tyske Sprogs Fremtrængen har vedværet uafbrudt i næsten tusind År. Og den vedvarer endnu. Som bekendt har Sprogskiftet nu nået Sognene lige Syd for Grænsen, hvor det fuldbyrdes langsomt og uopholdelig for vore Øjne. Det brændende Spørgsmål er, om Nordslesvig kan fastholdes, om vi i den kommende Tid vil kunne magte den Opgave at standse vor mægtige Modstanders Fremmarch. Svaret beror i sidste Instans på hele vort Folks Kultur, Dygtighed og Styrke.
